

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНФОРМАЦІЙНО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР «ІНТЕГРАЦІЯ ТА РОЗВИТОК»

ЗАТВЕРДЖЕНО
Учена рада

**ІНТЕГРОВАННИЙ КУРС «КУЛЬТУРА ДОБРОСУСІДСТВА»:
ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ**

**Програма підвищення кваліфікації для вчителів
початкових класів**

Київ
2020

Розробники:

Араджионі Маргарита Анатоліївна, керівниця творчої групи, ІДЦ «Інтеграція та розвиток», кандидат історичних наук;

Банах Ольга Володимирівна, викладачка кафедри педагогіки КЗ «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»;

Кравчук Лариса Володимирівна, старша викладачка кафедри методики та психології дошкільної і початкової освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка;

Унгурян Ірина Корнеліївна, доцент кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук;

Чернишова Яна Олександрівна, методистка кафедри педагогіки та психології Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

1. Загальні положення

Програма «Інтегрований курс “Культура добросусідства”»: особливості викладання в Новій українській школі» (далі – Програма) розроблена в межах реформування освітньої галузі на засадах сучасної державної освітньої політики, стратегії реформування загальної середньої освіти, Концепції «Нова українська школа», новітніх наукових розробок у сфері освіти дорослих. Підґрунтям Програми стали Закон України «Про освіту», Державний стандарт початкової освіти, оновлена освітня програма спеціального інтегрованого курсу «Культура добросусідства» (схвалена до використання: лист ДНУ «ІМЗО» МОН України від 15.06.2018 р. № 22.1/12-Г-366) та освітні програми інтегрованого курсу «Культура добросусідства» для 1–2 класів (1 цикл), розроблені у 2019 р. як інтегрований курс згідно з типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом Р. Б. Шияна (схвалена до використання: лист ДНУ «ІМЗО» МОН України від 07.06.2019 р. № 22.1/12-Г-334), і для 3–4 класів (2 цикл). Програма «Інтегрований курс “Культура добросусідства”»: особливості викладання в Новій українській школі» може бути рекомендована для підвищення кваліфікації вчителів початкових класів закладів загальної середньої освіти.

Мета Програми – підвищення професійної компетентності вчителів початкових класів Нової української школи, які працюватимуть за програмою інтегрованого курсу «Культура добросусідства» (скорочено «КД»).

Основні завдання Програми

- ознайомити педагогів початкової школи з особливостями викладання інтегрованого курсу «Культура добросусідства» в Новій українській школі;
- розширити, систематизувати знання педагогів щодо основних технологій формування та розвитку ключових компетентностей, зокрема громадянських, соціальних, міжкультурних, миротворчих, підприємницьких, екологічних;
- ознайомити з концептуальними засадами педагогіки партнерства та навчання дорослих;
- поглибити знання педагогів із психологічного складника, зокрема розвитку саморепрезентації, комунікативних навичок, уміння працювати в команді;

- систематизувати знання щодо способів реалізації інтегративного підходу в навчанні молодших школярів.

2. Профіль програми «Інтегрований курс “Культура добросусідства”»: особливості викладання в Новій українській школі»

Обсяг програми – 30 годин (1 кредит ЄКТС).

Суб’єкти підвищення кваліфікації: заклади вищої освіти, заклади післядипломної педагогічної освіти та інші юридичні особи, які мають письмову угоду з ГО «Інформаційно-дослідний центр “Інтеграція та розвиток”» на право використання Програми.

Рівень програми: підвищення кваліфікації вчителів початкових класів закладів загальної середньої освіти.

3. Характеристика Програми

Функціональна спрямованість

Розвиток професійної компетентності вчителів початкових класів з питань:

- нормативно-правового забезпечення освітнього процесу в початковій школі;
- особливостей упровадження програми інтегрованого курсу «Культура добросусідства» в освітній процес Нової української школи;
- розвитку медіаграмотності та критичного мислення учасників освітнього процесу засобами інтегрованого курсу «Культура добросусідства»;
- сприяння розвитку соціальних і громадянських компетентностей в учасників освітнього процесу, зокрема відповідальності, правової грамотності, екологічної свідомості, особистісної ефективності, міжкультурної комунікації, трансформації конфліктів та навичок підприємливості засобами інтегрованого курсу «Культура добросусідства»;
- розвитку комунікативних навичок, емоційного інтелекту та ціннісних орієнтирів і ставлень учнів початкових класів;
- організації роботи з дорослими (батьками / опікунами дітей) та освіти протягом життя.

Цільова група: учителі початкових класів закладів загальної середньої освіти різних типів і форм власності, які будуть працювати за програмою інтегрованого курсу «Культура добросусідства».

4. Стиль та методика навчання

Підходи до викладання та навчання. Оновлення та поповнення професійних знань у процесі їхнього практичного застосування і

відпрацювання. Навчання здійснюється за очною формою з використанням інноваційних форм, методів, технологій (активні й інтерактивні форми заняття, тренінги, тематичні дискусії, кейс-навчання тощо) та онлайн-ресурсів для навчання, мікронавчання, конференцій з обміну досвідом тощо.

Система оцінювання. Результати навчання за Програмою оцінюються (зараховано / не зараховано) шляхом тестування за результатами опанування матеріалів навчальних модулів. Учасники підвищення кваліфікації отримують сертифікат на 30 годин (1 кредит ЄКТС) за умови успішного проходження підсумкового тестування.

5. Програмні компетентності

– *соціально-громадянська компетентність* – розуміння сутності громадянського суспільства, володіння знаннями про права та свободи людини, права та свободи громадянина / громадянки, усвідомлення глобальних (зокрема екологічних) проблем людства й можливостей власної участі в їх розв'язанні; усвідомлення громадянського обов'язку та почуття власної гідності; уміння визначати проблемні питання в соціокультурній, професійній сферах життєдіяльності людини та віднаходити шляхи їхнього розв'язання; навички ефективної та конструктивної участі в суспільному розвитку, громадянський активізм; розвиток толерантності й широкої соціальної інклюзії; здатність до ефективної командної роботи; уміння попереджати та розв'язувати конфлікти;

– *загальнокультурна й міжкультурна компетентність* – здатність розуміти феномен культури, формувати власні естетичні смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття на засадах естетичних цінностей; усвідомлення власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших; ціннісне ставлення до дотримання норм етикету (зокрема сучасного європейського, етнічного, релігійного, професійного тощо) та культури спілкування;

– *мовно-комунікативна компетентність* – володіння системними знаннями про норми й типи спілкування в процесі організації колективної та індивідуальної діяльності, уміння вислуховувати опонента та обстоювати власну позицію, використовуючи різні прийоми розміркувань та аргументації, розвиненість культури професійного спілкування, здатність досягати педагогічних результатів засобами продуктивної комунікативної взаємодії, зокрема відповідних знань, вербальних і невербальних умінь та навичок залежно від комунікативно-діяльнісних ситуацій;

– *психологічно-фасилітативна компетентність* – усвідомлення ціннісної значущості фізичного, психічного й морального здоров'я

людини, здатність сприяти всебічному розвитку та творчому становленню дітей і дорослих;

– *підприємницька компетентність* – уміння генерувати нові ідеї та ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства й держави;

– *інформаційно-цифрова компетентність* – здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства; володіти основами медіаграмотності та кібербезпеки.

6. Програмні результати навчання

– знання про концептуальні засади та нормативно-правове забезпечення реформування галузі початкової загальної освіти України;

– розуміння особливостей інтегрованого курсу «Культура добросусідства» в контексті Нової української школи;

– володіння методами та прийомами роботи з освітніми програмами, навчальними посібниками курсу «Культура добросусідства» в умовах Нової української школи;

– розуміння концептуальних засад педагогіки партнерства та володіння практиками «Культури добросусідства» щодо роботи з батьками;

– удосконалення навичок упровадження в освітній процес інноваційних технологій та методик;

– підвищення педагогічної майстерності та власного професійного зростання;

– розуміння змісту та основних завдань громадянської освіти, аксіології, медіаосвіти, конфліктології, екології, їхньої інтеграції з іншими навчальними дисциплінами;

– знання основних методів, прийомів та технік розвитку комунікативних компетентностей в інтегрованому курсі «Культура добросусідства»;

– знання шляхів ефективної взаємодії всіх учасників освітнього процесу;

– розширення знань щодо запровадження інноваційних підходів до організації освітньої діяльності здобувачів освіти;

– готовність до змін та інноваційної діяльності, гнучкість, постійний професійний розвиток.

7. Зміст модулів програми

Зміст освітньої програми враховує особливості професійної діяльності вчителів початкових класів в умовах Нової української школи і визначається: вимогами суспільства до забезпечення закладів освіти висококваліфікованими фахівцями; основними напрямами державної

політики в галузі освіти; Національною рамкою кваліфікації, освітніми стандартами, вимогами до компетентностей педагогічних працівників; запитами замовників освітніх послуг.

Зміст програми має практичну спрямованість і охоплює: теоретичний, практичний (практико-орієнтований) і ресурсний (методичний) складники підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Програма передбачає такі види роботи:

- інтерактивні лекції та майстер-класи;
- практична робота;
- дискусії та опитування;
- виконання завдань для самостійної роботи.

Самостійна робота включатиме такі види діяльності:

- вхідне та підсумкове тестування;
- опрацювання додаткового матеріалу та переліку ресурсів;
- виконання практичних завдань з використанням нових знань і умінь.

Модуль 1. Інтегрований курс «Культура добросусідства» в НУШ: актуальність, концептуальні засади й особливості

Нормативно-правове забезпечення реформування системи початкової загальної освіти. Особливості інтегрованого курсу «Культура добросусідства» в контексті Нової української школи. Мета, структура і особливості наскрізного інтегрованого курсу «Культура добросусідства». Посібники й методичний матеріал. Питання оцінки ефективності курсу й оцінювання досягнень учнів.

Особистісно-орієнтований, аксіологічний (ціннісний) і компетентнісний підходи у викладанні курсу. Основні засади педагогіки партнерства і їхнє втілення в курсі «Культура добросусідства». Активні та інтерактивні форми і методи викладання курсу «Культура добросусідства». Експеримент і організація пошуково-дослідницької роботи молодших школярів за курсом «Культура добросусідства». Метод проектів. Досвід викладання у початковій школі з використанням спецкурсу «Культура добросусідства».

Особливості роботи з дорослими і сучасні підходи до навчання дорослих. Досвід проведення батьківських зборів та інших позакласних заходів. Як заохотити батьків відвідувати батьківські збори і проводити їх по-новому?

Модуль 2. Курс «Культура добросусідства» як елемент розвитку громадянської освіти в Україні

Концептуальні засади громадянської освіти. Демократизація освітнього середовища в початковій школі. Формування спільних цінностей громадянського суспільства. Реалізація принципів демократії у процесі вивчення курсу «КД». Громадянська участь і активізм.

Ідентичності. Стереотипи. Дискримінація. Ми різні, але рівні: позитивне ставлення до навколишнього різноманіття. Гендер і стать. Гендерна чутливість. Гендерний підхід у викладанні курсу «КД» в

початковій школі. Досвід адаптації дітей ВПО, УБД та їхніх батьків. Етнокультурна сензитивність.

Права людини і права дитини. Як навчити/навчитися захищати свої права. Висвітлення питання прав дитини в робочих зошитах курсу «Культура добросусідства».

Медіакультура педагога, учня та батьків. Формування медіакультури засобами курсу «Культура добросусідства». Медіаграмотність і розвиток критичного мислення.

Профілактика сучасних маніпулятивних технологій у мас-медіа, методи декодування медіамеседжів. Загальні методи інтеграції медіаграмотності в курсі «Культура добросусідства». Методика роботи з різноманітними джерелами інформації в початковій школі. Робота з відеосвідченнями. Методи розвитку творчого потенціалу учнів початкової школи в напрямі створення власних медіатекстів та творчого сприймання медіатекстів.

Модуль 3. Аксиологія і пропедевтика історії в курсі «Культура добросусідства»

Аксиологічна тематика курсу «Культура добросусідства» в 1–4 класах. Методика роботи з відеоматеріалами, рекомендованими до курсу «Культура добросусідства» з дитячим, педагогічним і батьківським колективами, громадою.

Ми різні, але рівні: позитивне ставлення до навколишнього різноманіття. Декларація принципів толерантності. Широка соціальна інклюзія. Гендерний підхід у змісті курсу «КД» в початковій школі.

Усна історія і сімейні перекази в курсі «КД». Історія конкретної людини, родини, населеного пункту, регіону в контексті історії країни. Як люди пам'ятають історію. Конфлікт історичної пам'яті. Робота з історичною проблематикою в умовах декомунізації і війни. Символи і пам'ятники регіону. Питання політкоректності і критичного сприйняття інформації.

Модуль 4. Основні засади конфліктології, усна історія і розвиток комунікативних навичок у курсі «Культура добросусідства»

Вступ у конфліктологію. Конфлікт, його складники, різні стилі поведінки в конфлікті. Огляд методів аналізу конфлікту. Цілі, завдання та зміст конфліктологічної проблематики курсу «КД» в початковій школі. Методика роботи з робочими зошитами за зазначеними темами.

Основи успішного діалогу. Як навчити дитину розв'язувати спірні питання ненасильницьким шляхом.

Основні методи, прийоми та техніки розвитку комунікативних компетентностей в інтегрованому курсі «Культура добросусідства». Розвиток мовної міжкультурної компетентності.

Міжкультурна комунікація. Мовна компетентність у спілкуванні рідною і нерідною мовами. Вербальна і невербальна комунікація. Етикетна лексика взаємодії.

Модуль 5. Дитина у світі, що швидко змінюється

Зміст і методика викладання тем, пов'язаних з екологічною компетентністю і навколишнім географічним середовищем у курсі «КД» в 1–4 класах.

Зміст і методика викладання тем курсу «Культура добросусідства», присвячених традиційній і сучасній культурі регіону. Культурне різноманіття регіону і країни. Особистісна ефективність. Як організувати своє навчання, працю і відпочинок. Мотивація до навчання, розвиток інформальної освіти.

Трудове виховання і профорієнтаційна робота в початковій школі. Розвиток навичок підприємливості через матеріали інтегрованого курсу «Культура добросусідства».

Самостійна робота

Вхідне/вихідне тестування.

Огляд комплексу освітніх програм інтегрованого курсу «Культура добросусідства», програми «Батьківські збори по-новому: актуально, інтерактивно, корисно» курсу «Культура добросусідства». Співпраця з батьками і згуртування батьківської спільноти, активізація ролі батьків у житті школи, у громаді. Навчання впродовж життя.

Питання широкої соціальної інклюзії. Декларація принципів толерантності. Рамка компетентностей для культури демократії («громадянських компетентностей») Ради Європи. Ставлення до людей з інвалідністю.

Духовно-моральне виховання школярів. Технології критичного мислення в НУШ. Теоретичні основи медіаграмотності. Основні принципи сучасної освіти з медіаграмотності. Захист від маніпулятивного впливу медіа.

Ненасильницька комунікація. Конструктивна комунікація. Питання булінгу і домашнього насильства: як виявити, попередити, допомогти.

Формування екологічної свідомості молодших школярів і відповідальності. Огляд рамки підприємницької компетентності EntreComp. Формування мотивації до розвитку приватної ініціативи й набуття економічних компетенцій.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
програми «Інтегрований курс «Культура добросусідства»:
особливості викладання в Новій українській школі»
за очною формою навчання (30 годин (1 кредит ЄКТС))

№	Зміст навчальних модулів	К-сть год	Форми проведення навчальних занять	
			Інтеракт. лекція	Практ. робота
Вхідне тестування		0,5		0,5
Модуль 1. Інтегрований курс «Культура добросусідства» в НУШ: актуальність, концептуальні засади й особливості		5	3	2
1.1	Особливості інтегрованого курсу «Культура добросусідства» в контексті Нової української школи	1	1	
1.2	Особистісно-орієнтований, аксіологічний (ціннісний) і компетентнісний підходи у викладанні курсу. Активні та інтерактивні форми і методи викладання курсу «Культура добросусідства»	2	1	1
1.3	Співпраця з батьками і розвиток соціальної згуртованості через курс «Культура добросусідства». Особливості роботи з батьками і сучасні підходи до навчання дорослих	2	1	1
Модуль 2. Курс «Культура добросусідства» як елемент розвитку громадянської освіти в Україні		6	4	2
2.1	Демократизація освітнього середовища. Реалізація засад громадянської освіти засобами інтегрованого курсу «КД»	2	1	1
2.2	Права людини і права дитини. Як навчити/навчитися захищати свої права. Висвітлення питання прав дитини в робочих зошитах курсу «КД»	1	1	
2.3	Медіаграмотність і розвиток критичного мислення в «Культурі добросусідства». Формування медіакультури засобами курсу «Культура добросусідства». Інформаційна гігієна	3	2	1
Модуль 3. Аксіологія і пропедевтика історії в курсі «Культура добросусідства»		6	2	4
3.1	Аксіологічна тематика курсу «Культура добросусідства» в 1–4 класах	2	1	1
3.2	Ми різні, але рівні: позитивне ставлення до навколишнього різноманіття. Декларація принципів толерантності. Широка соціальна інклюзія. Гендерний підхід у змісті курсу «КД» в початковій школі	3	1	2
3.3	Історія конкретної людини, родини, населеного	1		1

	пункту, регіону в контексті історії країни. Історія людей і пам'яток. Наше спільне минуле, сьогодення та майбутнє			
Модуль 4. Основні засади конфліктології і розвиток комунікативних навичок у курсі «Культура добросусідства»		6	3	3
4.1	Цілі, завдання та зміст конфліктологічної проблематики курсу «КД» в початковій школі. Культура миру і розвиток миротворчої освіти	2	1	1
4.2	Основні методи, прийоми та техніки розвитку комунікативних компетентностей в інтегрованому курсі «Культура добросусідства». Конструктивна і ненасильницька комунікація	2	1	1
4.3	Міжкультурна комунікація. Мовна компетентність у спілкуванні рідною і нерідною мовами. Вербальна і невербальна комунікація. Етикетна лексика взаємодії	2	1	1
Модуль 5. Дитина у світі, що швидко змінюється		6	3	3
5.1	Формування екологічної свідомості і відповідальності молодших школярів	2	1	1
5.2	Зміст і методика викладання тем курсу «Культура добросусідства», присвячених традиційній і сучасній культурі регіону	2	1	1
5.3	Формування підприємливості та фінансової грамотності через матеріали інтегрованого курсу «Культура добросусідства»	2	1	1
Вихідне тестування		0,5		0,5
Усього		30	15	15

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Модуль 1. Інтегрований курс «Культура добросусідства» в контексті Нової української школи

1. Концепція Нової української школи. URL: <https://bit.ly/3hUd0UP> (дата звернення: 20.07.2020).

2. Кравчинська Т. С. Педагогіка партнерства – основні ідеї, принципи та сутність. URL: <https://bit.ly/2YY7MzB> (дата звернення: 20.07.2020).

3. Кравчук Л. В. Реалізація андрагогічного підходу в системі післядипломної педагогічної освіти. URL: <https://bit.ly/3bm4GdT> (дата звернення: 20.07.2020).

4. Культура добросусідства : Комплект програм спеціального інтегрованого курсу для закладів освіти України / [авторський колектив під керівництвом М. А. Араджионі]. – Київ : ТОВ «ЛітМір», 2018. – 260 с.

5. Культура добросусідства. Батьківські збори по-новому : актуально, інтерактивно, корисно. Програма та методичні рекомендації / [редактори-укладачі : О. В. Аніщенко, М. А. Араджионі, А. І. Гусєв, В. І. Потапова]. – Київ : ТОВ «Прометей», 2019. – 544 с.

6. Освітня програма інтегрованого курсу «Культура добросусідства» для 1 циклу. URL: <https://bit.ly/3jHA5u8> (дата звернення: 20.07.2020).

7. Освітня програма інтегрованого курсу «Культура добросусідства» для 2 циклу. URL: <https://bit.ly/32W9wuJ> (дата звернення: 20.07.2020).

8. Культура добросусідства. Частина 1 : Я, моя сім'я і мої сусіди. Миколаївщина (або інший регіон) : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти Миколаївської області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, О. Д. Вітківська, О. В. Волос, В. І. Потапова]. – Київ : Видавництво ТОВ «Прометей», 2019. – 84 с. + IV с. Англ., білорус., нім., новогрецьк., польськ., рос., румунськ., турецьк., укр.

9. Культура добросусідства. Частина 2 : Місце, де ми живемо. Луганщина (або інший регіон) : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти Луганської області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, Л. Л. Борисова, Т. І. Мартинко, К. О. Мірошникова, В. О. Чередниченко, Я. О. Чернишова]. – Київ : Видавництво ТОВ «Прометей», 2018. – 96 + IV с. Англ., білорус., кримськотат., німецьк., польськ., рос., укр.

10. Культура добросусідства. Частина 3 : Учимося, відпочиваємо та працюємо разом. Запорізький край (або інший регіон) : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти Запорізької області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, Т. О. Іріюглу, Ю. О. Іріюглу, Л. М. Корчева, О. В. Ньюкало]. – Київ : ТОВ «Прометей», 2019. – 88 с. Англ., болгар., грецьк., гагаузьк., караїм., кримськотат., нім., польськ., ромськ., рос., румун., укр., франц.

11. Культура добросусідства. Частина 4 : Цінуймо край – пишаймося Україною! Київщина (або інший регіон) : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти м. Києва і Київської області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, О. В. Волошенюк, І. Б. Гирич, Л. В. Кравчук, Л. В. Микитюк, К. О. Мірошникова, І. М. Санковська]. – Київ : ТОВ «Прометей», 2018. – 116 с. Англ., болгар., гагауз., кримськотат., нім., польськ., ромськ., рос., укр.

12. Партнерська взаємодія вчителів і батьків у контексті Нової української школи : метод. посіб. / за ред. Л. М. Загрійчук, Г. Д. Стрільчик. – Івано-Франківськ, 2019. – 279 с.

13. Педагогіка партнерства : залучаємо батьків до співпраці. URL: <https://bit.ly/3gVEgkq> (дата звернення: 20.07.2020).

14. Підласий І. П. Продуктивний педагог. Настільна книга вчителя. – Харків : Вид. група «Основа», 2010. – 360 с.

15. Работа с родителями : Пособие для учителей начальных классов / М. П. Осипова, Г. А. Бутрим, И. А. Мельничук и др. : под общ. ред. М. П. Осиповой, Г. А. Бутрима. – Мн. : Экоперспектива, 2013. – 480 с.

16. Скиба М. Краще разом. Що таке педагогіка партнерства і навіщо вона в НУШ. URL: <https://nus.org.ua/articles/pedagogika-partnerstva-shho-tse-take-ta-yak-zrozumity-chy-vona-ye-u-shkoli/> (дата звернення: 20.07.2020).

17. Томс Урдзе. Посібник для фахівців з навчання дорослих. – Київ, ТОВ «Контекст Україна», 2016. – 84 с.

Модуль 2. Курс «Культура добросусідства» як елемент розвитку громадянської освіти в Україні

1. «Медіаграмотність у запитаннях та відповідях» : Навчальна програма / Літостанський В. В., Іванов В. Ф., Волошенюк О. В., Даниленко В. І., Мележик В. П. – Київ, 2014. – 32 с.

2. 4 методи розвитку критичного мислення в початковій школі. URL: <https://osvitoria.media/experience/4-metody-rozvytku-krytychnogo-myslennya-u-pochatkovij-shkoli/> (дата звернення: 20.07.2020).

3. EntreComp : The Entrepreneurship Competence Framework. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101581/lfn27939enn.pdf> (дата звернення: 20.07.2020).

4. Декларація принципів толерантності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503 (дата звернення: 07.11.2020).

5. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> (дата звернення: 20.07.2020).

6. Культура добросусідства : Комплект програм спеціального інтегрованого курсу для закладів освіти України / [авторський колектив під керівництвом М. А. Араджионі]. – Київ : ТОВ «ЛітМір», 2018. – 260 с.

7. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін : Плани-конспекти уроків / За ред. В. Іванова, О. Волошенюк, О. Мокрогуза. – Київ : Центр вільної преси, Академія української преси, 2016. – 201 с.

8. Медіаграмотність у початковій школі : посібник для вчителя / Волошенюк О. В., Ганик О. В., Голощапова В. В., Дегтярєва Г. А.,

Іванова І. Б., Кожанова А. Ю., Пиза Г. Ю., Шкрбець О. О., Янкович О. І. / За редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф. – Київ : ЦВП, АУП, 2018. – 234 с.

9. Медіаосвіта і медіаграмотність // Академія української преси : портал МБФ. URL: <http://medialiteracy.org.ua/index.php> (дата звернення: 20.07.2020).

10. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк ; За науковою редакцією В. В. Різуна. – Київ : Центр вільної преси, 2012. – 352 с.

11. Медіаосвіта та медіаграмотність. АУП [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. Електронні дані. Київ. Матеріали II Міжнародної конференції / Сагайдак Г. В., Гейкіна Наталя. URL: <http://www.medialiteracy.org.ua/> (дата звернення: 20.07.2020). Медіакультура особистості : соціально-психологічний підхід : навчальний посібник / За ред. Л. А. Найдьонові, О. Т. Барішпольця. – Київ : Міленіум, 2010.

12. Педагогіка партнерства – основні ідеї, принципи та сутність. URL: www.living-democracy.com.ua/about-the-project-living-democracy (дата звернення: 20.07.2020).

13. Рамки компетентностей Ради Європи, необхідних для культури демократії. URL: <https://rm.coe.int/prems-147517-rus-2652-competences-for-democratic-culture-8522-web-16x2/1680782139> (дата звернення: 20.07.2020).

14. Розвиваємо громадянські компетентності з 1 класу / Банах О. В., Боярчук О. І., Кравчук Л. В., Мирошніченко Т. І., Санковська І. М. / За заг. ред. Бібік Н. М., Араджионі М. А. – Київ : ФОП «Парашин К. С.», 2018. – 880 с.

15. Розвиток громадянських компетентностей в Україні. (Швейцарсько-український проєкт, який реалізується в Україні в рамках Швейцарської стратегії співробітництва для України, спрямований на просування демократії в освіті на різних рівнях). URL: dossu.in.ua (дата звернення: 20.07.2020).

16. Уроки з підприємницьким тлом : Навчальні матеріали / За заг. ред. Е. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало. – Варшава : Сова, 2014. – 398 с.

17. Череповська Н. Медіакультура та медіаосвіта учнів ЗОШ : візуальна медіакультура. – Київ : Шкільний світ, 2010. – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).

18. Як захистити дітей від кібернасильства. Розвиток дитини. URL: <https://childdevelop.com.ua/articles/conflict/631/> (дата звернення: 20.07.2020).

19. Як розповісти дітям про гроші / С. Біденко, І. Золотаревич. – Харків : Вид. група «Основа», 2016. – 128 с. : іл.

Модуль 3. Аксиологія і пропедевтика історії в курсі «Культура добросусідства».

1. Вітвицька С. С. Аксиологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя // Креативна педагогіка. Наук.-метод.журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця, 2015. – Вип. 10. – С. 63–67.

2. Декларация и Программа действий в области культуры мира. Принята резолюцией 53/243 Генеральной Ассамблеи от 13.09.99 г. URL:http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/culture_of_peace.shtml (дата звернення: 20.07.2020).
3. Ільїна О. О. Основи культури гендерних відносин молодших школярів / О. О. Ільїна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2015. – Вип. № 40 (93). – С. 414–420.
4. Железняк О. В. Технології гендерного виховання як основа набуття професійної компетентності сучасного педагога / О. В. Железняк // Наукові праці : науково-методичний журнал ; Чорноморський державний університет ім. Петра Могили комплексу “Києво-Могилянська академія”. – 2010. – Вип. № 123. – Т. 136. – С. 59–63.
5. Кирьякова А. В. Реализация ценностного подхода в педагогике школы : [монографія] / [под. ред. д. пед. н., проф. А. В. Кирьяковой]. – Оренбург : Изд-во ОрГУ, 2000. – 240 с.
6. Культура мира и ненасилия URL: <https://ru.unesco.org/themes/programmy-po-postroeniyu-mira> (дата звернення: 20.07.2020).
7. Освітній портал. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/articles/02/> (дата звернення: 20.07.2020).
8. Світове дослідження цінностей в Україні 2020. URL: <http://ucerp.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html> (дата звернення: 20.07.2020).

Модуль 4. Основні засади конфліктології, усна історія і розвиток комунікативних навичок у курсі «КД»

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Беляєва О. Булінг зсередини : причини та наслідки // Психолог. – 2019. – № 1 (649). – С. 12–19.
3. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект в бизнесе / Дэниел Гоулман; пер. с англ. А. П. Исаевой. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – С. 512.
4. Кете де Врис М. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта [пер. с англ.]. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 311 с.
5. Коваль Р., Горова А. Шкільна служба розв’язання конфліктів : досвід упровадження. – Київ : Видавець Захаренко В. О., 2009. – 168 с.
6. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації» / В. Л. Андрєєнкова, К. Б. Левченко, Н. В. Лунченко, М. М. Матвійчук. – Київ : ТОВ «Агентство Україна», 2018. – 144 с.
7. Куценко Я. М. Емоційний інтелект : проблеми діагностики // Проблеми сучасної психології. – 2011. – № 14. – С. 32–38.
8. Онлайн-курс «Недискримінаційний підхід у навчанні». Навчальний курс для керівників шкіл, учителів початкових класів, який ознайомить із практичними порадами, як скласти план дій для протидії булінгу, як

створити школу, дружню до кожної дитини. URL: <https://courses.edera.com/courses/course-v1:EdEra-Studena+Inc+1/about> (дата звернення: 20.07.2020).

9. Онлайн-курс «Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти». Навчальний курс для директорів шкіл та педагогів, у якому можна отримати поради щодо організації системної роботи в закладі з попередження булінгу, як педагогам правильно реагувати на вияви булінгу, які інструменти застосувати. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/coursev1:MON+AB101+2019_T2/about. (дата звернення: 20.07.2020).

10. Правила класу. URL: <https://ukrom.in.ua/pub/1-pravila-klasu.html> (дата звернення: 20.07.2020).

11. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації : соціально-педагогічний аспект. URL: <https://bit.ly/32W9zqr> (дата звернення: 20.07.2020).

12. Соловійова О. Д., Дубровська Є. В. Організація роботи з розв'язання проблем насильства в загальноосвітньому навчальному закладі. Методичні рекомендації. – Київ, 2016. – 81 с.

Модуль 5. Дитина у світі, що швидко змінюється

1. Василенко О. М. Етапи розвитку соціальної відповідальності школярів у мікросередовищі / О. М. Василенко. Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». – Харків, 2016. – Вип. № 55. – С. 1–13.

2. Виховання дитини. Поради батькам про те, як навчити дитину відповідально підходити до всього, що вона робить. URL: <https://childdevelop.com.ua/articles/upbring/2495/> (дата звернення: 20.07.2020).

3. Вчимося легко. Як мотивувати дитину на навчання. URL: https://dityinfo.com/vihovannya-ditini/vchimosya-legko_-yak-motivuvati-ditinu-na-navchannya.html (дата звернення: 20.07.2020).

4. Грищук В. К. Соціальна відповідальність: навчальний посібник / В. К. Грищук. – Львів : Вид-во ЛДУВС, 2012. – 152 с.

5. Казанішена Н. В. Формування професійної готовності вчителя до екологічного виховання учнів : навч.-метод. посіб. / Н. В. Казанішена ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. – 74 с.

6. Професійна орієнтація в сучасній школі: кращі методичні розробки практичних психологів і соціальних педагогів малокомплектних загальноосвітніх навчальних закладів, навчально-виховних об'єднань, навчально-виховних комплексів : методичні рекомендації [Електронні дані] / авт. кол. за наук. ред. І. І. Ткачук. – К. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. – 115 с.

7. Ратушняк О. М. Формування екологічної компетентності учнів початкової школи / О. М. Ратушняк. Методика початкового навчання і дошкільного виховання Збірник наукових праць. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – Випуск № 16 (1–2014). – С. 325–330.

8. Шепель І. М. Професійне самовизначення школярів / Шепель І. М. – Хмельницький, 2015. – 85 с.
9. Шнейдерова Л. О. Профорієнтаційні ігри / Шнейдерова Л. О. – Старокостянтинів, 2010. – 72 с.